

Prof. dr hab. Zbigniew Ziolo
Zakład Przedsiębiorczości
i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

Kraków, dnia 15 luty 2014 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana mgr Krzysztofa Bajora, pt. **“Kapitał ludzki a zróżnicowanie przestrzenne rozwoju województwa podkarpackiego w okresie 2002-2009”**, wykonanej, na Wydziale Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie pod kierunkiem prof. dr hab. Tomasza Komornickiego. Lublin 2013, ss. 191, tab. 55, załączniki 9.

Postępujące procesy kształtowania układów regionalnych w zasadniczym stopniu związane są z potencjałem i jakością zasobów egzogenicznych. Wśród nich szczególną rolę odgrywają zasoby intelektualne, które w zasadniczym stopniu generują jakość kapitału ludzkiego i społecznego. Ma to szczególne znaczenie w warunkach postępujących procesów globalizacji i związanych z nimi nasilającymi się procesami integracji europejskiej. W podstawowym stopniu wpływają one na uwarunkowania występujące w przestrzeni krajowej, którą dodatkowo kształtują także wdrażane reguły gospodarki rynkowej. Ważną rolę w procesach rozwoju odgrywają różnorodne instrumenty, wśród których znaczący wpływ mają regionalne systemy innowacji, których celem m.in. wzmacniania konkurencyjności gospodarki poszczególnych województw. Wyłania się stąd potrzeba ciągłego doskonalenia metod poznawania złożonego procesu kształtowania i roli kapitału ludzkiego, wpływającego na pobudzanie procesów rozwoju struktur regionalnych. Coraz precyzyjniejsze poznawanie tego procesu może się przyczynić do sprawnego zarządzania i podnoszenia efektywności gospodarowania układów wojewódzkich.

W tym głównym i szczególnie aktualnym nurcie badawczym znajduje się recenzowana rozprawa doktorska Pana mgra Krzysztofa Bajora, dotycząca wpływu kapitału ludzkiego na zróżnicowanie przestrzennego rozwoju województwa podkarpackiego w latach 2002-2009.

Autor na wstępie słusznie przyjmuje, że w strukturze przestrzennej województwa podkarpackiego zaznacza się znaczna dysproporcja między zasobami kapitału ludzkiego a stopniem jego wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Wychodząc z powyższych przesłanek jako główny problem badawczy stawia „określenie przestrzennego zróżnicowania kapitału ludzkiego, zróżnicowanie poziomu rozwoju i ocenę wpływu kapitału na sytuację społeczno-ekonomiczną” (s. 4). W konsekwencji przyjmuje, że rozkład przestrzenny jakości kapitału ludzkiego na obszarze województwa determinuje przestrzenne zróżnicowanie jego poziomu rozwoju ekonomicznego. Uzasadniając wybór problemu badawczego Autor wychodzi z założenia o rosnącym znaczeniu kapitału ludzkiego w współczesnych procesach rozwoju i słusznie przyjmuje (za E. Glaeserem), że „kapitał ludzki jest kluczowym elementem rozwoju regionalnego” (s. 5). Następnie Autor formułuje trzy główne cele badawcze a to: poznanie cech struktury przestrzennej kapitału ludzkiego, określenie zależności między zróżnicowaniem przestrzennym potencjału kapitału ludzkiego a poziomem rozwoju oraz określenie ich wpływ na rozwój gospodarczy województwa. Następnie uzupełnił je szeregiem celów pomocniczych odnoszących się do: propozycji zastosowania wartości cech ilustrujących poziom rozwoju kapitału ludzkiego i gospodarczego, identyfikowania czynników wpływających na różnicowanie absorpcji kapitału ludzkiego, określenia wpływu kapitału ludzkiego na rozwój działalności turystycznej oraz określenia zmian w zakresie nasilenia spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej województwa podkarpackiego.

Rozprawa zawiera szeroki zakres literatury przedmiotu, który nie w pełni został wykorzystany, gdyż część pozycji nie została cytowana w tekście. Pominęto tu szereg ważnych prac zbiorowych publikowanych Studiach KPZK PAN pod red. Heffnera K. i Kamińskiej W., oraz prac dotyczących województwa podkarpackiego m.in. „Uwarunkowania rozwoju rzeszowskiego obszaru metropolitalnego w systemie społeczno-gospodarczym ...” red. J. Kudelko, Prace Komisji Nauk Ekonomicznych PAN Oddz. w Krakowie, t. 25 a także prace publikowane pod red. Jerzego Kitowskiego i Michała G. Woźniaka z Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Podstawowym materiałem empirycznym były dane GUS dotyczące dwóch ostatnich spisów powszechnych oraz dane Urzędu Statystycznego i Urzędu Marszałkowskiego w

Rzeszowie. Ich dobrym uzupełnieniem są informacje uzyskane z badań ankietowych, które były podstawą określenia działań na rzecz podnoszenia kompetencji zasobów ludzkich oraz wzrostu innowacyjności przedsiębiorstw.

Realizację przyjętego przedmiotu i założonego celu badawczego rozprawy Autor zawarł w logicznie powiązanych z sobą pięciu rozdziałach. W dwóch pierwszych rozdziałach teoretycznych, w oparciu o dobrze dobraną literaturę przedmiotu przedstawione zostały istotne z punktu widzenia założonego przedmiotu i przyjętego celu, podstawowe problemy badawcze oraz metody ich rozwiązywania. Zaprezentowano w nich cele rozprawy, hipotezy badawcze, zakres przestrzenny i strukturę pracy oraz zastosowane metody. W poprawnym stopniu Autor przedstawił i uzasadnił przyjęcie wskaźników określających potencjał kapitału ludzkiego (s. 30), wskaźników charakteryzujących poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego (s. 31) oraz wskaźniki uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego (s. 33). Szkoda, że w podsumowaniu doboru wskaźników Autor nie podjął próby określenia ich miejsca w układzie przyczynowo-skutkowym analizowanego procesu przemian.

Podstawowe znaczenie dla realizacji przedmiotu i celu rozprawy ma rozdział trzeci i czwarty, w których przedstawiono wyniki analiz empirycznych. Zwrócono w nich uwagę na uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego na obszarze województwa podkarpackiego, zróżnicowanie potencjału kapitału ludzkiego oraz zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego omówione zostały na tle podziału fizyczno-geograficznego województwa oraz dokonywanych zmian w podziale administracyjnym jego obecnego terenu. Następnie omówiono wybrane struktury potencjału demograficznego (struktury wielu, migracji, gęstości zaludnienia), sieci instytucji edukacyjnych, sieci infrastruktury drogowej, zasobów finansowych ludności oraz udziału zatrudnionych w sektorze badawczo-rozwojowym. Wydaje się, że z szkodą dla tego rozdziału pominięte zostały rynki pracy.

Na tle krajowym przedstawiono zróżnicowanie udziału osób z wykształceniem wyższym a następnie w oparciu o tą cechę w strukturze przestrzennej województwa wyróżniono szereg stref o zbliżonym udziale ludności z tym typem wykształcenia. Określono także zróżnicowanie przestrzenne województwa podkarpackiego w świetle: udziału radnych z wyższym wykształceniem, wyników testu gimnazjalnego, udziału rolników z wyższym wykształceniem i wskaźników obciążenia demograficznego. Stopień zróżnicowania przestrzeni województwa zilustrowane zostały za pomocą licznych kartogramów (ryc. 15-25).

Słabszą stroną ilustracji jest przyjmowanie różnej liczebności klas (np. ryc. 30 występuje cztery przedziały a na ryc. 31 jest ich pięć) o równych wartościach przedziałów. Należy nadmienić, że rozkłady wartości poszczególnych cech nie charakteryzują się rozkładami normalnymi, stąd przyjęte mechaniczne podziały na grup mogły przecinać podgrupy o zbliżonych wartościach cech, co utrudnia porównywanie przestrzennego zróżnicowania ich nasilenia. Również wydaje się, że przedstawiona macierz korelacji między wartościami cech kapitału ludzkiego (tab. 17, s. 66), powinna być umieszczona na końcu tych rozważań i stanowić dobre przesłanki dla podsumowania. Wątpliwe wydaje się analiza ryc. 25 w podsumowaniu. Powinna być ona przedstawiona na końcu rozważań przed podsumowaniem.

Zaletą zastosowanej w rozprawie miary Perkala, jest otrzymanie wartości syntetycznej z wartości wielu cech empirycznych. Wydaje się, że dla analiz geograficznych bardziej przydatny wydaje się jest taki miernik syntetyczny, który obok przedstawienia wartości syntetycznej, pozwala także na określenie struktury miernika syntetycznego i tym samym odpowiadać na pytanie, który z mierników empirycznych i w jaki stopniu wpłynął na wartość miernika syntetycznego. Okazuje się bowiem, że na wartość miernika syntetycznego w różnym stopniu wpływają wartości poszczególnych mierników empirycznych. W konsekwencji do tej samej klasy zaliczamy jednostki, na których wartość syntetyczną w różnym stopniu wpłynęły mierniki empiryczne.

W interpretacji zróżnicowania przestrzeni województwa podkarpackiego bardziej przydatne byłoby przyjęcie wyróżnionych w literaturze: centrum Rzeszowa, strefy wewnętrznej, strefy zewnętrznej i marginalnej. Niezbyt szczęśliwe było przyjęcie pojęcia Dębicko-Stalowolskiego Okręgu Przemysłowego (m.in. s. 85). W literaturze został on błędnie wyróżniony i nie spełnia wymogów definicji okręgu przemysłowego. Obszar ten kształtują w zasadzie pięć ośrodków przemysłowych (Dębicy, Mielca, Tarnobrzega, Sandomierza, Stalowej Woli), między którymi nie występują relacje powiązań wynikające z definicji okręgu przemysłowego.

W interesującym sposób przedstawione zostały rozważania dotyczące wpływu kapitału ludzkiego na rozwój społeczno-gospodarczy (rozdział IV). Określono w nim wpływ kapitału ludzkiego na poziom dochodów osobistych ludności, na dochody z tytułu udziału w podatkach od osób prawnych, stopę bezrobocia a następnie określono stopień wykorzystania kapitału w rozwoju usług rynkowych oraz stopień niewykorzystania potencjału ludzkiego w układzie przestrzennym. W wprowadzeniu do tej problematyki, obok dobrze wykorzystanych

prac, należało także wykorzystać Studia KPZK t. (pod red. K. Heffnera i W. Kamińskiej) dotyczące tej problematyki badawczej. Autor wytypował właściwe cechy obrazujące poziom jakości kapitału ludzkiego ($K_1, \dots, K_5$), wskaźniki poziomu rozwoju gospodarczego (E_1, E_2, E_3) oraz przedstawił relacje zachodzące między nimi. Wykorzystując funkcję regresji określił związki między nimi a uzyskane wyniki zostały poprawnie zinterpretowane. Niezbyt trafne wydają się niektóre tytuły rycin np. 33 „Rozkład linii dopasowanej regresji...”, podczas gdy chodzi tu o „dopasowaną funkcję regresji dla zbioru gmin województwa podkarpackiego” a nie „rozkład linii”. Szkoda, że Autor obok wyróżnienia gmin charakteryzujących się dodatnimi i ujemnymi odchyleniami od dopasowanej funkcji regresji, nie wyodrębnił skupień gmin obrazujących bardziej podobne ich podzbiory. W tytule ryc. 38, w miejsce „analizującej” proponuję wprowadzić „przedstawiającej”. Podobnie w miejsce „silnie dodatniej” (s. 105) proponuję wprowadzenia wartości klas odchyień.

Słusznie Autor wyróżnia gminy „niewykorzystanego potencjału ludzkiego”. Daje to dobrą podstawę do precyzyjniejszego wyjaśnienia tego zjawiska w dalszych studiach. Wydaje się, że sytuacja ta wynika z niewielkich zasobów finansowych układów lokalnych, które w zasadniczym stopniu ograniczają popyt na oferowane produkty, m.in. na usługi turystyczne.

Wydaje się, że pewnym niedopatrzeniem jest wyróżnienie tylko podrozdziału 4.3.1. przy braku podrozdziału 4.3.2. Niezbyt przemyślana jest tu „koncepcja elipsy rozwoju”, która odnosi się raczej do północnej części strefy zewnętrznej wyróżnianej w strukturze przestrzennej województwa podkarpackiego, w której Rzeszów stanowi centrum regionalne.

Proponuję zweryfikować analizę dotyczącą relacji udziału ludności w wykształceniu wyższym a poziomem rozwoju usług rynkowych. W usługach rynkowych, jak słusznie przyjmuje Autor, nie zawsze jest potrzebne wyższe wykształcenie, natomiast w układach wiejskich wyższym wykształceniem charakteryzują się zwykle ludzie pracujących w sektorach nierynkowych (oświacie, administracji, służbie zdrowia).

Studia przypadków bliżej wyjaśniają wpływ kapitału ludzkiego na rozwój gospodarczy. Autor słusznie podkreśla sytuacje konfliktowe zachodzące między gminami miejskimi i wiejskimi. Znaczący wpływ na tą sytuację ma proces semiurbanizacji, którego słaba znajomość przez władze samorządowe wpływa na wrywanie z obszarów gmin pojedynczych wsi ograniczając w ten sposób potencjał ekonomiczny gminy. Ważne są tu mechanizmy negocjacji w wyniku których korzyści odniosą obie strony konfliktu.

Należy silniej podkreślić także trudności związane z budową kapitału społecznego. Jego słabość w znacznym stopniu wynika nie tylko z uwarunkowań wewnętrznych ale z

uwarunkowań otoczenia. Na terenie województwa podkarpackiego ludność obszarów wiejskich najbardziej odczuła negatywne skutki transformacji, wynikające m.in. z ograniczenia rozmiarów rynków pracy i dojazdów do pracy, a w konsekwencji zmniejszania zasilania finansowania gospodarstw domowych. Nadto niepewność sytuacji ekonomicznej gospodarstw jak i współczesna scena polityczna znacznie zmniejsza zaufanie tak do władzy i społeczeństwa jak i do sąsiadów.

Podsumowanie osiągniętych wyników badawczych zaprezentowane zostały w końcowej części pracy. W poprawnym stopniu przedstawiono weryfikację założonych celów badawczych oraz zauważone prawidłowości kształtowania przestrzeni społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego. Natomiast „nieproporcjonalny niski poziom PKB województwa w stosunku do potencjału demograficznego oraz niewykorzystanie kapitału ludzkiego” (s. 166) jest efektem upadku przedsiębiorstw przemysłowych po których pozostały wykwalifikowane i niezagospodarowane do tej pory zasoby pracy. Słabszą stroną rozprawy są rekomendacje (s. 167-172). Nie bardzo wiadomo do kogo są one adresowane. Sformułowane są one w konwencji centralnego systemu sterowania a nie gospodarki rynkowej. Co nowego wnosi np. „negatywne znaczenie nieprzejrzystości zasad rządzących możliwościami funkcjonowania i zatrudnienia w lokalnym środowisku” (s. 168). Zasady funkcjonowania zależą od instrumentów prawnych uchwalanych na wyższych szczeblach władzy, natomiast odnośnie zasad zatrudnienia, to w gospodarce rynkowej każdy właściciel zatrudnia pracowników według swoich zasad i potrzeb produkcyjnych, czy usługowych. Wzrost liczby pracowników zależy od zwiększenia potrzeb rynku na oferowane produkty przez dane przedsiębiorstwo, natomiast ich ograniczenie związane jest z zmniejszaniem chłonności rynku lub wprowadzaniu bardziej wydajnych maszyn i urządzeń, które eliminują rozmiary zatrudnienia.

Na szczególne podkreślenie zasługuje opanowanie przez Autora podstawowych metod badawczych, właściwego doboru bazy źródłowej zwłaszcza statystycznej i badań ankietowych a także poprawne wykorzystanie cytowanej literatury przedmiotu. Osiągnięte wyniki badawcze powinny zostać wykorzystane jako podstawa do dalszych studiów diagnostycznych podporządkowanych wdrażaniu regionalnego systemu innowacji i podnoszenia konkurencyjności podmiotów a także całej gospodarki województwa podkarpackiego.

Reasumując należy podkreślić, iż Autor zrealizował postawiony przed sobą przedmiot i cel rozprawy, wykazał się umiejętnością analizy problemu naukowego, opanował podstawowe zasady pracy badawczej oraz odpowiedni warsztat naukowy wypracowany na polu badań geograficzno-regionalnych.

Biorąc pod uwagę przedstawione walory stwierdzam, iż recenzowana rozprawa, w pełni odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim i wnoszę do Wysokiej Rady Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie o dopuszczenie Pana mgr Krzysztofa Bajora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'J. J. J.' or similar, located in the lower right quadrant of the page.